

การศึกษาเปรียบเทียบกฎหมายเกษตรพันธสัญญาของ
ประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
เพื่อรองรับการค้าสินค้าเกษตรภายใต้
ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

สุรินรัตน์ แก้วทอง

การศึกษาเปรียบเทียบกฎหมายเกษตรพันธสัญญาของประเทศไทยและ
สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเพื่อรองรับการค้าสินค้าเกษตร
ภายใต้ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน*

A Comparative Study of Contract Farming Law in Thailand and
Lao People's Democratic Republic for a Preparation for the
Agricultural Trade in ASEAN Economic Community

สุรินทร์ แก้วทอง**

Surinrat Kaewtong

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบกฎหมายเกษตรพันธสัญญาของประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเพื่อรองรับการค้าสินค้าเกษตรภายใต้ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับเกษตรพันธสัญญาของประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ควบคู่กับการวิเคราะห์มาตรการทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเกษตรพันธสัญญาซึ่งจัดทำโดย UNIDROIT เพื่อวิเคราะห์แนวทางที่เหมาะสมในการรองรับการค้าสินค้าเกษตรภายใต้ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาทางกฎหมายโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งมีกระบวนการค้นคว้าวิจัยจากแหล่งข้อมูลเอกสารต่างๆ อาทิ ตำรา บทความทางวิชาการ ความเห็นของนักกฎหมายทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศเพื่อนำองค์ความรู้ที่ได้มาวิเคราะห์สังเคราะห์ และนำเสนอข้อมูลการวิเคราะห์และข้อเสนอแนะในรูปแบบเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า เกษตรพันธสัญญาของทั้งสองประเทศเป็นการทำสัญญาซึ่งผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรมีอำนาจในการต่อรองในการทำสัญญา (Bargaining Power) มากกว่าเกษตรกร

* บทความนี้เรียบเรียงจากวิทยานิพนธ์ เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบกฎหมายเกษตรพันธสัญญาของประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเพื่อรองรับการค้าสินค้าเกษตรภายใต้ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน ซึ่งได้สอบป้องกันวิทยานิพนธ์แล้ว โดยมีคณะกรรมการที่ปรึกษา 2 ท่าน คือ รองศาสตราจารย์ ดร.ลาวัณย์ ฤกษ์ศิลป์ และ รองศาสตราจารย์วิมาน กฤตพิลลิมาน.

** นักศึกษาในหลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายธุรกิจ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ทำให้ทั้งสองประเทศพบปัญหาความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรในรูปแบบเดียวกัน นอกจากนี้ทั้งสองประเทศยังไม่มีกฎหมายหรือมาตรการโดยเฉพาะที่ช่วยเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับเกษตรกร รวมถึงการขาดคณะกรรมการเฉพาะด้านการเกษตรที่ทำหน้าที่ในการควบคุมและตรวจสอบ รวมถึงการกำหนดนโยบายด้านการทำเกษตรพันธสัญญา ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับคู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT พบว่าคู่มือฉบับนี้ช่วยลดปัญหาความไม่เท่าเทียมหรือการเอารัดเอาเปรียบของผู้ประกอบการต่อเกษตรกรได้ในหลายแนวทางที่สามารถนำมาปรับใช้ได้เหมาะสม ดังนั้น จากการศึกษาวิเคราะห์ผู้เขียนจึงเสนอให้จัดทำพระราชบัญญัติเกษตรพันธสัญญา เพื่อจัดตั้งกรมเกษตรพันธสัญญา สังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และคณะกรรมการเฉพาะด้านเกษตรพันธสัญญาทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางด้านเกษตรพันธสัญญาโดยเฉพาะสำหรับการส่งเสริม สนับสนุน ควบคุมดูแลการทำเกษตรพันธสัญญารวมถึงมาตรการอื่นๆ ที่เป็นการผลักดันเกษตรพันธสัญญาที่เป็นธรรมและเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับเกษตรกรรวมไปถึงการผลักดันให้มีกฎหมายหรือกฎระเบียบที่เข้ามาควบคุมการทำเกษตรพันธสัญญาในระดับภูมิภาคอาเซียนด้วย

Abstract

The purpose of this research is to study and analyze the contract farming laws of Thailand and Laos. The Legal Guide for Contract Farming created by UNIDROIT was used as a recourse in identifying the proper rules or laws applying to Thailand under the ASEAN Economic Community.

The research method was documentary, including the study of books, Thai laws, journals, and cases from both Thai and international sources. This study presents an analysis of the laws and a description of the issues identified by the author regarding contract farming between these two countries pursuant to the law of UNIDROIT.

This study found that contract farming in Thai and Laos is done by agreement between entrepreneurs and agriculturists, and that these agreements often display an inequality of bargaining power. It appears that under the ASEAN Economic Community, Thailand and Laos seem to be experiencing the same problems in contract farming. In addition, the study found that Thailand and Laos have no laws or measures in place that address the issue of bargaining power. The problems include a lack of specialized agriculture organizations that would serve to control and monitor agricultural contracts. By way of comparison, the Legal Guide for Contract Farming from UNIDROIT may be used to solve the problems of inequality or exploitation in contract farming. As a result of this, the author proposes the promulgation of a Contract Farming Act, with provisions for a Contract Farming Committee and a Contract Farming Department as parts of the Ministry of Agriculture and Cooperatives. This committee and department would have the main duty to monitor and solve the problems of contract farming and support contract farming as a tool to push agricultural policies from the government, in cooperation with entrepreneurs and agriculturists within the ASEAN Economic Community. Moreover, the government should provide a legal guide for contract farming in ASEAN, for use by other ASEAN members as well.

คำสำคัญ: เกษตรพันธสัญญา, สัญญาไม่เป็นธรรม, ยูนิดร้าว์
Keywords: contract farming, unfair contract, UNIDROIT

1. บทนำ

ในปัจจุบันอุตสาหกรรมอาหารของประเทศไทย อาหารกว่าร้อยละ 80 ถูกผลิตขึ้นในรูปแบบเดียวกัน คือ รูปแบบเกษตรอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นการผลิตสินค้าเกษตรในปริมาณครั้งละมากๆ เพื่อนำไปใช้แปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์อาหารให้คนไทยได้บริโภคกัน การผลิตสินค้าเกษตรนี้มีทั้งกรณีที่บริษัทอุตสาหกรรมเป็นผู้ดำเนินการผลิตเองและเป็นการว่าจ้างเกษตรกรผลิตเป็นสัญญาว่าจ้างผลิตหรือที่เรียกว่า “เกษตรพันธสัญญา” (Contract Farming)

เกษตรพันธสัญญาเป็นการร่วมทุนระหว่างบริษัทอุตสาหกรรมผู้ผลิตสินค้าเกษตรกับเกษตรกรผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินโดยให้เกษตรกรกู้เงินจากธนาคารมาเพื่อใช้ในการลงทุนร่วมกับบริษัท แลกกับการที่บริษัทจะนำพันธุ์สัตว์พันธุ์พืชและปัจจัยการผลิตมาให้เกษตรกรและจะรับซื้อผลิตผลในราคาที่ตกลงกัน เกษตรกรจะได้รับทั้งพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์และปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพ รวมถึงการประกันราคา การประกันตลาดและการประกันรายได้ ส่วนบริษัทก็จะมีปริมาณวัตถุดิบที่มีคุณภาพและเพียงพอต่อการนำไปใช้ในกระบวนการอุตสาหกรรมอาหารซึ่งดูเหมือนว่าเกษตรพันธสัญญาควรจะนำมาซึ่งประโยชน์กับทั้งเกษตรกรและบริษัท แต่ในความจริงแล้วการทำเกษตรพันธสัญญาในประเทศไทยก็หาได้เป็นเช่นนั้นไม่

ในประเทศไทยบริษัทขนาดใหญ่ไม่กี่บริษัทซึ่งผูกขาดตลาดสินค้าเกษตรตั้งแต่กระบวนการผลิตโดยใช้เกษตรพันธสัญญา การแปรรูป รวมไปถึงการผูกขาดช่องทางในการจัดจำหน่ายและการกระจายสินค้า ทำให้กลไกตลาดด้านอุตสาหกรรมอาหารของประเทศไทยมีสถานะกึ่งผูกขาด บริษัทขนาดใหญ่สามารถควบคุมห่วงโซ่การผลิตสินค้าเกษตรได้ทั่วประเทศ การกำหนดปริมาณการผลิตสินค้าเกษตรและการกำหนดราคาที่ทำให้บริษัทได้รับประโยชน์สูงสุดจึงไม่เป็นการยาก ส่งผลกระทบโดยตรงต่อทั้งเกษตรกรและผู้บริโภคที่ต้องบริโภคสินค้าที่มีราคาแพงจากการขาดการแข่งขันโดยเสรีในตลาดทำให้ราคาสินค้าเกษตรจะมีราคาตกต่ำในขณะที่สินค้าเกษตรแปรรูปกลับมามีราคาสูงกว่าหลายเท่าตัว

ประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น เกิดจากปัจจัยหลัก 2 ปัจจัย คือ ปัญหาการขาดอำนาจต่อรองของเกษตรกรและการขาดข้อมูลกฎหมายที่จะมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพกับเกษตรพันธสัญญาเพื่อให้สัญญามีความเป็นธรรมและลดปัญหาความเหลื่อมล้ำของสิทธิประโยชน์ตามสัญญาระหว่างบริษัทกับเกษตรกร ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย ถือว่าการที่คู่สัญญาเข้าทำสัญญาเป็นการเข้าทำสัญญาดด้วยความสมัครใจ จึงต้องผูกพันตามสัญญาที่ได้ทำลงไป ประกอบกับการไม่มีอำนาจต่อรองของเกษตรกร การทำสัญญาเกษตรพันธสัญญาให้เกษตรกรได้รับประโยชน์จึงเป็นไปได้ยาก หากจะยกเลิกการผลิตก็มีปัญหานี้สืบจากการลงทุนที่มหาศาล การออกจากวงจรเกษตรพันธสัญญาจึง

ไม่ได้เป็นเรื่องง่ายนัก แม้จะมีพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ.2540 ซึ่งเป็นกฎหมายที่คุ้มครองสัญญาที่คู่สัญญาได้ทำขึ้นอย่างไม่เป็นธรรมให้สามารถใช้บังคับได้เท่าที่เป็นธรรม แต่ในทางปฏิบัติกฎหมายฉบับนี้ก็กลับกลายเป็นกฎหมายที่ไม่ได้นำมาใช้เท่าที่ควรเพราะกฎหมายฉบับนี้จะคุ้มครองเกษตรกรพันธสัญญาเฉพาะกรณีที่คู่สัญญาทำกันไว้เป็นสัญญาสำเร็จรูปเท่านั้น ซึ่งโดยทั่วไปแล้วเกษตรกรพันธสัญญาไม่ได้เป็นสัญญาสำเร็จรูป ประกอบกับการฟ้องร้องดำเนินคดีต่างๆ เป็นต้นทุนที่เกษตรกรต้องแบกรับทำให้เกษตรกรมักจะไม่นำคดีมาฟ้อง ต้องตกมีภาระหนี้สิน ถูกยึดที่ดินและต้องเสียค่าปรับให้กับบริษัท รวมถึงคุณภาพชีวิตตกต่ำลง

อย่างไรก็ตาม หากมองในมุมของผู้ประกอบธุรกิจอาหารถือว่าเป็นผู้ประกอบการที่ต้องแบกรับความเสี่ยงในการประกอบธุรกิจ ย่อมต้องหากระบวนการในการบริหารต้นทุนและสร้างผลกำไรให้กับผู้ประกอบการให้มากที่สุด ประกอบกับเกษตรกรพันธสัญญามีลักษณะเป็นการที่เอกชนเป็นผู้ดำเนินการให้สินเชื่อและถ่ายทอดเทคโนโลยีให้แก่เกษตรกร เป็นการทำหน้าที่แทนรัฐ เนื่องจากโดยสภาพโครงสร้างของรัฐย่อมมีศักยภาพไม่เพียงพอในการให้สินเชื่อและการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่ทั่วถึงและมีประสิทธิภาพแก่เกษตรกร โครงสร้างของเกษตรกรพันธสัญญาจึงถือว่าเป็นสัญญาที่เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรของไทย เงินลงทุนที่ใช้ในการทำเกษตรกรพันธสัญญา หรือการจัดหาเทคโนโลยีเหล่านี้ต้องใช้เงินจำนวนมากและเป็นความเสี่ยงที่ผู้ประกอบการเกษตรพันธสัญญาจะต้องแบกรับ ผู้ประกอบธุรกิจจึงพยายามที่จะออกแบบสัญญาผ่านระบบเกษตรกรพันธสัญญาให้ผู้ประกอบธุรกิจแบกรับความเสี่ยงน้อยที่สุด เพื่อให้ได้กำไรสูงสุดเป็นปกติธรรมดาของผู้ประกอบธุรกิจ ซึ่งเมื่ออำนาจในการต่อรองของผู้ประกอบธุรกิจมีมากกว่าเกษตรกรย่อมทำให้เกษตรกรพันธสัญญาที่ได้ทำขึ้นเอื้อประโยชน์กับผู้ประกอบการมากที่สุด ทำให้เกษตรกรมีสิทธิเพียงเลือกที่จะทำหรือไม่ทำสัญญากับผู้ประกอบการเท่านั้น ไม่มีอำนาจในการต่อรองเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขในข้อสัญญาที่ตนเองเห็นว่าไม่ได้รับความเป็นธรรม กรณีเช่นนี้จะไม่เป็นปัญหากับเกษตรกรมาก ถ้าหากมีการแข่งขันระหว่างผู้ประกอบการในการทำเกษตรกรพันธสัญญาหลายรายในตลาดที่พร้อมจะแข่งขันกันเพื่อเข้าทำเกษตรกรพันธสัญญากับเกษตรกร หากเป็นเช่นนั้นผลของการแข่งขันจะทำให้ผู้ประกอบการเกษตรกรจะพยายามเสนอข้อเสนอกที่เป็นประโยชน์กับเกษตรกรให้มากที่สุด แต่ในความจริงประเทศไทยมีผู้ประกอบการเกษตรขนาดใหญ่ น้อยราย ไม่กี่บริษัท ทำให้บริษัทเหล่านี้มีการแข่งขันน้อย และหากบริษัทเหล่านี้ตกลงกันไม่ว่าทางตรงหรือทางอ้อมในการเข้าทำเกษตรกรพันธสัญญาว่าจะไม่แข่งขันกัน ผลกระทบที่ตามมา คือ เกษตรกรย่อมต้องทำเกษตรกรพันธสัญญาที่เกษตรกรเสียเปรียบได้ ดังนั้น เพื่อเกษตรกรพันธสัญญาเกิดผลดีกับทั้งผู้ประกอบการและเกษตรกรจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินการปรับแก้ไขกฎหมายให้เกษตรกรพันธสัญญาสามารถบังคับใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดกับทั้งเกษตรกร ผู้ประกอบธุรกิจและผู้บริโภค

งานวิจัยฉบับนี้จะศึกษาเปรียบเทียบกฎหมายไทยและกฎหมายของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหาของทั้ง 2 ประเทศเกี่ยวกับการใช้เกษตรพันธสัญญา ในการผลิตสินค้าเกษตร เนื่องจากทั้ง 2 ประเทศมีการนำเกษตรพันธสัญญาไปใช้อย่างแพร่หลาย และมีชายแดนที่ติดต่อกันเป็นระยะทางไกลรวมถึงอัตราการซื้อขายสินค้าระหว่างทั้งสองประเทศมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นทุกปี การศึกษาวิจัยยังรวมไปถึงการศึกษาคู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญาของ UNIDRIOT เพื่อนำมาใช้เป็นต้นแบบในการแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเกษตรพันธสัญญา เพื่อนำไปสู่การปรับปรุงแก้ไขกฎหมายของทั้ง 2 ประเทศต่อไป

2. แนวความคิด ทฤษฎีและหลักเกณฑ์ในเกษตรพันธสัญญา

การทำเกษตรภายใต้ระบบ“เกษตรพันธสัญญา”อาจยังไม่เป็นที่รู้จักกันกว้างขวางเหมือนเช่นสัญญาพื้นฐานทั่วไปที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน อย่างไรก็ตามเกษตรพันธสัญญาก็เข้ามาสู่สังคมไทยมากกว่า 30 ปี โดยใช้ชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น การเกษตรแบบมีสัญญาตลาดข้อตกลง การเกษตรแบบพันธสัญญาซื้อขาย หรือ การเกษตรแบบบริวาร เป็นต้น แต่ทั้งหมดมาจากสัญญา contract farming เช่นเดียวกัน ดังนั้น เพื่อให้ทราบความหมายของเกษตรพันธสัญญา จึงสามารถพิจารณาความหมายของเกษตรพันธสัญญาได้ดังต่อไปนี้

สิทธิชัย พัฒนสุวรรณ และคณะ ได้ให้ลักษณะของเกษตรพันธสัญญาว่า “เป็นสัญญาที่ผู้รับซื้อสามารถกำหนดความแน่นอนของวัตถุดิบที่จะเป็นผลผลิตทางการเกษตรที่ตนจะรับซื้อไปโดยที่ผู้ซื้อไม่ต้องเป็นเจ้าของการผลิตเสียเอง เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการมีความอิสระในการผลิตสินค้าเกษตรเพียงแต่ต้องผลิตสินค้าเกษตรให้ได้คุณภาพตามที่ตกลงกันไว้ในสัญญา”¹

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าเกษตรพันธสัญญาเป็นสัญญาว่าจ้างผลิตสินค้าเกษตรที่ผู้ประกอบการธุรกิจด้านการเกษตรหรือบริษัทอุตสาหกรรมอาหารสนับสนุนปัจจัยการผลิต องค์ความรู้และเทคโนโลยีต่างๆ เพื่อให้เกษตรกรนำไปใช้ในการผลิตสินค้าเกษตรและผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตรจะหักเงินค่าต้นทุนปัจจัยการผลิตและรับซื้อคืนในราคาประกันตามที่ได้ตกลงกันไว้ตั้งแต่ทำสัญญา การใช้ระบบเกษตรพันธสัญญาในการผลิตสินค้าเกษตรนี้มีผลดีกับทั้งฝ่ายผู้ประกอบการเกษตรที่ไม่ต้องใช้งบลงทุนสูงในการซื้อหรือเช่าที่ดินรวมถึงการลดต้นทุนด้านแรงงานและได้แรงงานที่มีความตั้งใจในการทำงานผลิตสินค้าเกษตรเพื่อส่งสินค้าให้ผู้ประกอบการธุรกิจตามสัญญา ส่วนเกษตรกร

¹สิทธิชัย พัฒนสุวรรณ และคณะ, การศึกษาการพัฒนาเกษตรอุตสาหกรรมของแรงงานนอกระบบกับปัญหาสุขภาพ: เกษตรกรรายย่อย เกษตรพันธสัญญา และแรงงานเกษตรรับจ้างในภาคการเกษตร (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2549), หน้า 75.

จะได้รับประโยชน์จากการที่มีรายได้ที่แน่นอนจากการประกันราคาสินค้าและลดปัญหาการเข้าถึงตลาดของเกษตรกรได้เป็นอย่างดี รวมถึงการมีทักษะในการผลิตสินค้าเกษตรให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ

จากการศึกษาทำให้มองในทางทฤษฎีได้ 2 แบบ คือ แนวคิดแบบเสรีนิยมใหม่ (Neoliberalism) และแนวคิด precarious work ซึ่งจากการที่ทำเกษตรพันธสัญญา ได้มีการใช้แนวคิดแบบเสรีนิยมใหม่ กล่าวคือ Wendy Brown เสนอว่า ลัทธิเสรีนิยมใหม่ไม่ได้เป็นเพียงการเปลี่ยนรูปของระบบทุนนิยมให้มีความเข้มข้นมากขึ้นเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งที่ Michel Foucault เรียกว่า “การยกเครื่องลัทธิเสรีนิยม” (reprogramming of liberalism) ลัทธิเสรีนิยมใหม่ไม่เพียงแค่นำแนวคิดระบบเศรษฐกิจตลาดเสรีมาใช้ แต่ในหลายด้านลัทธิเสรีนิยมใหม่มีมนุษย์ทุกคนมีสถานะเป็นเพียงแค่ “สัตว์เศรษฐกิจ” (homo oeconomicus) ในทุกพื้นที่และในทุกเวลา นั้นหมายถึง แม้เวลาที่อยู่ในพื้นที่ทางการเมือง สังคมหรือพื้นที่อื่นๆ มนุษย์ก็ควรจะตัดสินใจกระทำการต่างๆ ด้วยเหตุผลแบบเดียวกับการตัดสินใจในพื้นที่เศรษฐกิจอยู่เสมอ เหตุผลและวิถีปฏิบัติของระบบตลาดถือเป็นสิ่งที่มีความเหมาะสมที่จะนำไปประยุกต์ใช้จัดระเบียบพื้นที่ของชีวิตได้ทุกประเภท ไล่ตั้งแต่รัฐ รัฐบาล สังคม จนไปถึงตัวตนของมนุษย์ พื้นที่ทุกมิติของชีวิตล้วนตกอยู่ภายใต้กระบวนการ “ทำให้กลายเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ” (economization of every domain of life) แม้แต่ในพื้นที่ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางเศรษฐกิจและการเงินเลยก็สามารถถูกจัดระเบียบด้วยเหตุผลแบบตลาดเช่นเดียวกัน แม้ระบบตลาดจะเป็นสิ่งที่ดีสำหรับทุกพื้นที่ของชีวิตก็จริง แต่มันไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่หรือเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ “ตลาด” ในความเข้าใจของเสรีนิยมใหม่เป็นสิ่งที่ต้องถูกสร้างขึ้น ต้องได้รับการช่วยเหลือสนับสนุนและได้รับการปกป้องคุ้มครองจากรัฐ กฎหมาย นโยบายและกลไกอื่นๆ จึงจะทำให้ตลาดเกิดขึ้นและสามารถทำงานไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตลาดในความเข้าใจของเสรีนิยมใหม่จึงเป็นสิ่งที่ต้องได้รับการปกป้องและสนับสนุนจาก “ภายนอก” ตลาด

เมื่อพิจารณาความเกี่ยวพันของทฤษฎีที่กล่าวมาข้างต้นกับการใช้เกษตรพันธสัญญาในการผลิตสินค้าเกษตรนั้น ผู้เขียนเห็นว่า การนำเกษตรพันธสัญญา มาใช้เป็นเครื่องมือในการผลิตสินค้าเกษตร ถือเป็นกลไกที่สำคัญที่ผู้ประกอบการกิจการเกษตรได้นำปัจจัยการผลิตและองค์ความรู้ต่างๆ มาถ่ายทอดสู่เกษตรกร เพื่อให้ได้วัตถุดิบทางการเกษตรที่มีคุณภาพและปริมาณเพียงพอต่อความต้องการในการแปรรูปสินค้าเกษตรเพื่อนำไปขายในท้องตลาดต่อไป แต่ปัจจัยที่ควรพิจารณาคือ หากจะต้องการให้เกษตรพันธสัญญาเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพ อาจจะต้องอาศัยอำนาจรัฐเข้ามาควบคุมดูแลไม่ปล่อยให้การใช้เกษตรพันธสัญญาเป็นไปโดยเสรีมากเกินไป และทำให้ผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการค้าสินค้าเกษตรมีความสมดุลกันทั้งผู้ประกอบการกิจการเกษตร เกษตรกร และผู้บริโภค

3. วิเคราะห์สภาพปัญหาของเกษตรกรไทยซึ่งเกิดจากเกษตรพันธสัญญา

ระบบการผลิตสินค้าเกษตรด้วยเกษตรพันธสัญญามีปัญหา ข้อดีและข้อเสียหลายประการ เช่น ความไม่เท่าเทียมกันในด้านอำนาจต่อรองเข้าทำเกษตรพันธสัญญา โดยผลของการโฆษณาชวนเชื่อถึงผลดีของเกษตรพันธสัญญาจากทั้งฝ่ายรัฐและจากกลุ่มทุนที่เห็นประโยชน์จากการเข้าลงทุนในเกษตรพันธสัญญาโดยไม่ได้มีการชี้ให้เห็นข้อเสียที่อาจเกิดขึ้นจากการทำเกษตรพันธสัญญา ประกอบกับเกษตรกรมีอำนาจต่อรองน้อยในการเข้าทำสัญญาทำให้สัญญาที่เกิดขึ้นมีลักษณะเป็นการเอื้อประโยชน์ให้กับผู้ประกอบการเกษตรแต่เพียงฝ่ายเดียว ผลกระทบจากความเสี่ยงและการลงทุนให้แก่เกษตรกร ปัญหาการไม่มีกฎหมายที่คอยควบคุมการทำเกษตรพันธสัญญา ทำให้การทำสัญญาของคู่สัญญาในเกษตรพันธสัญญาเป็นไปโดยอิสระเสรีปราศจากการควบคุมและยอมเป็นธรรมดาของผู้ประกอบการเกษตรที่จะพยายามแสวงหากำไรให้มากที่สุดโดยการกำหนดข้อสัญญาให้ตนเองได้ประโยชน์ให้มากที่สุด จึงนำมาซึ่งปัญหาต่างๆ มากมายจากการทำเกษตรพันธสัญญา

นอกจากนี้การทำเกษตรพันธสัญญาในประเทศไทยมีบทบาทในการสนับสนุนเกษตรกรให้ทำเกษตรพันธสัญญาผ่านหน่วยงานต่างๆ ของรัฐ แต่เป็นการสนับสนุนที่ไม่เพียงพอและเป็นการสนับสนุนข้อมูลด้านดีของเกษตรพันธสัญญาแต่เพียงด้านเดียวทำให้เกษตรกรของไทยเข้าทำเกษตรพันธสัญญาโดยการขาดความรู้และคำแนะนำ ทำให้เกษตรกรแบกรับภาระเกินสมควรและมีผลตอบแทนที่ต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับต้นทุนที่ลงไปกับการทำเกษตรพันธสัญญา

อีกประการหนึ่งที่น่าจะเป็นปัญหา คือ การที่บริษัทอุตสาหกรรมเข้าแทรกแซงนโยบายภาครัฐ และการบังคับใช้กฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับตลาดอุตสาหกรรมอาหาร ทำให้การออกนโยบายหรือการออกกฎหมายที่อาจจะส่งผลกระทบต่อธุรกิจอาหารไม่สามารถบังคับได้ โดยเฉพาะการเข้าไปเป็นคณะกรรมการตามกฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมอาหารที่มีบทบาทหน้าที่ในการกำหนดนโยบายของประเทศในธุรกิจอาหาร ทำให้นโยบายและการบังคับใช้กฎหมายของประเทศไทยเอื้อประโยชน์กับทั้งบริษัทและเกษตรกรอย่างเป็นธรรมเป็นไปได้ยาก

หากจะให้เกษตรพันธสัญญามีความยั่งยืนรัฐบาลต้องให้ความช่วยเหลือทั้งในระดับมหภาค ในการกำหนดนโยบายและเข้าให้ความช่วยเหลือในระดับจุลภาค รวมถึงการบัญญัติกฎหมายมาใช้กับเกษตรพันธสัญญาอย่างเป็นธรรม² และการกำหนดแนวทางที่ชัดเจนเพื่อป้องกันมิให้เจ้าหน้าที่

²Food and Agriculture Organization of the United Nations, **Contract farming for Agriculture Development Review of Theory and Practice with Special Reference to**

ของรัฐเข้ามาเกี่ยวข้องกับการแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบในเกษตรพันธสัญญา ควบคู่กับการออกกฎหมายที่อยู่บนพื้นฐานของความเป็นธรรม นอกจากนี้ ยังต้องเพิ่มการแทรกแซงของรัฐหรือองค์กรเอกชนเพื่อเข้าไปเป็นตัวกลางในการปกป้องผลประโยชน์ของเกษตรกรและชุมชน รวมถึงหากกลไกในการออกแบบสัญญาหรือการระบุข้อกำหนดในสัญญาให้รอบคอบและเป็นธรรม ดังนั้น การกำหนดสัญญามาตรฐานที่มีกลไกการกำหนดราคาที่เหมาะสมรวมถึงข้อตกลงที่สอดคล้องกับกฎหมาย ควบคู่กับการเสริมสร้างอำนาจต่อรองของเกษตรกรผู้ผลิตในการทำเกษตรพันธสัญญาจึงมีความสำคัญต่อการทำเกษตรพันธสัญญาที่ยั่งยืน

ในการทำธุรกิจการเกษตรนั้น หากผู้ประกอบการลงทุนด้วยตนเอง อาจมีการลงทุนที่สูง การลงทุนที่สูงอาจนำมาซึ่งความเสี่ยงที่สูงเช่นเดียวกัน แต่เกษตรพันธสัญญาจะช่วยลดต้นทุนให้กับผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตร ได้แก่ ต้นทุนการซื้อที่ดินและต้นทุนแรงงาน ทั้งยังเป็นการช่วยให้บริษัทสามารถบริหารความเสี่ยงและควบคุมกลไกทางการตลาดของสินค้าเกษตรได้ดียิ่งขึ้น³

ข้อเสียที่อาจเกิดกับผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตร แม้ผู้ประกอบการเกษตรจะได้รับประโยชน์จากการที่ไม่ต้องแบกรับภาระการจ้างแรงงานในการผลิตสินค้าเกษตรเอง แต่ผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตรจะต้องแบกรับความเสี่ยงที่เกษตรกรอาจผิดสัญญา แต่อย่างไรก็ตามปัญหาเหล่านี้มักจะเกิดผลเสียต่อผู้ประกอบการเกษตรไม่มากนักเพราะผู้ประกอบการเกษตรมักจะกำหนดค่าปรับหรือการเรียกค่าเสียหายหรือการผลักภาระความเสี่ยงภัยให้กับเกษตรกรได้ ดังนั้น ถ้าเกิดความเสียหายขึ้นภาระต่างๆ จะตกแก่เกษตรกรเป็นส่วนใหญ่⁴

นอกจากนี้ การที่เกษตรกรเข้าทำเกษตรพันธสัญญาจะทำให้เกษตรกรได้รับโอกาสที่จะเข้าถึงปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีที่มีความทันสมัยทำให้เกษตรกรผลิตสินค้าทางการเกษตรได้ปริมาณและคุณภาพที่มากขึ้น รวมถึงการช่วยแก้ปัญหาการเข้าถึงตลาดของเกษตรกร และลดปัญหาความเสี่ยงจากการผันผวนของราคาสินค้าด้วยการประกันราคาสินค้าเกษตรไว้ล่วงหน้า สิ่งเหล่านี้ทำให้เกษตรกรมีรายได้ที่มั่นคงและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้

India [Online], available URL: http://www.centad.org/download/workingpaper_Contract_%20farming.pdf, 2011 (August, 16).

³Jos Bijman, **Contract farming in developing countries**. [Online], available URL: https://www.wur.nl/upload_mm/5/c/b/79333121-6f4b-4f86-9e8e-0a1782e784d6_ReviewContractFarming.pdf, 2017 (August, 2).

⁴Carlos Arthur B. da Silva. **The Growing Role of Contract Farming in Agri-Food Systems Development: Driver, Thoery and Practice**. [Online], available URL: <http://www.fao.org/in-action/contract-farming/resources/library-document-detail/en/c/4624/,2005> (July, 5).

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากระบบเกษตรพันธสัญญาที่ใช้ในการผลิตสินค้าเกษตรนั้นเป็นระบบที่มีคู่สัญญาสองฝ่าย คือ ผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตรกับเกษตรกร โดยที่ผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตรจะมีอำนาจในการต่อรองมากกว่าเกษตรกร ดังนั้น ผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตรจึงมักจะใช้อำนาจต่อรองที่สูงกว่า และการมีความรู้ความเชี่ยวชาญข้อกฎหมายมากกว่าในการกำหนดข้อสัญญาที่ทำให้เกษตรกรเสียเปรียบ

4. วิเคราะห์เปรียบเทียบกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเกษตรพันธสัญญาของประเทศไทยกับกฎหมายอื่น

เกษตรพันธสัญญาถือว่าเป็นสัญญาหนึ่งที่ไม่มีการระบุไว้โดยชัดแจ้งในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์หรือกฎหมายใดๆ ซึ่งสามารถนำมาเปรียบเทียบกับกฎหมายต่างๆ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 เปรียบเทียบเกษตรพันธสัญญากับสัญญาจ้างแรงงาน

ลักษณะของสัญญาจ้างแรงงาน เมื่อเปรียบเทียบกับเกษตรพันธสัญญาแล้วจะเห็นว่าเกษตรพันธสัญญาไม่ได้มีลักษณะเป็นสัญญาจ้างแรงงานแต่ประการใด เนื่องจากเกษตรพันธสัญญาจะมีลักษณะที่แตกต่างจากสัญญาจ้างแรงงานอยู่หลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรพันธสัญญามุ่งที่สินค้าเกษตรที่เกษตรกรผลิตได้ตรงตามที่ระบุในสัญญาไม่ได้มุ่งที่แรงงานของเกษตรกรเป็นสำคัญ แม้เกษตรกรผู้ทำเกษตรพันธสัญญาจะมีการใช้แรงงานในกระบวนการผลิตสินค้าเกษตรในระบบเกษตรพันธสัญญาก็ตาม แต่ความมุ่งหมายที่แท้จริงของคู่สัญญาที่สนับสนุนปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีให้กับเกษตรกร คือ ผลผลิตทางการเกษตรที่มีคุณภาพและปริมาณตามที่ได้ตกลงกันไว้ตั้งแต่ก่อนเริ่มกระบวนการผลิต

อีกประการหนึ่งที่ระบบเกษตรพันธสัญญาต่างจากสัญญาจ้างแรงงาน คือ การที่สัญญาจ้างแรงงานนั้นความเป็นลูกจ้างจะเป็นสิทธิเฉพาะตัวของลูกจ้าง เนื่องจากการที่นายจ้างจะว่าจ้างบุคคลใดเข้าทำงานต้องพิจารณาองค์ประกอบของลูกจ้างก่อนที่จะตกลงรับลูกจ้างเข้าทำงาน แต่ในระบบการทำเกษตรพันธสัญญาคู่สัญญาที่ทำสัญญากับเกษตรกรไม่ได้ให้ความสำคัญกับคุณสมบัติของลูกจ้างมากนัก แต่ให้ความสำคัญกับผลผลิตทางการเกษตรตามที่ตกลงกันไว้เป็นสำคัญ ในการทำเกษตรพันธสัญญา เกษตรกรที่เป็นคู่สัญญาจะทำการผลิตสินค้าเกษตรเองทั้งหมดหรือแต่บางส่วนหรือไปว่าจ้างบุคคลอื่นหรือให้บุคคลในครอบครัวเข้าร่วมทำการผลิตสินค้าเกษตรด้วย ซึ่งเป็นที่มาของปัญหาแรงงานนอกระบบเนื่องมาจากการทำเกษตรพันธสัญญา ทั้งการทำเกษตรพันธสัญญาจะเป็นการผลิตโดยเกษตรกรที่ที่อยู่อาศัยหรือในที่ดินของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรจะมี

การดูแลการผลิตสินค้าในระบบเกษตรพันธสัญญาอยู่ตลอดเวลาเพื่อป้องกันไม่ให้สินค้าเกษตรที่ผลิตเกิดความเสียหายซึ่งจะต่างจากลูกจ้างที่มีการกำหนดระยะเวลาการทำงานที่ชัดเจน มีการจ่ายค่าจ้างตามระยะเวลาการทำงาน ถ้าต้องทำงานเกินเวลาทำงานปกติลูกจ้างจะมีสิทธิได้รับค่าล่วงเวลาหรือค่าทำงานในวันหยุด การทำเกษตรพันธสัญญาจึงมีการใช้แรงงานของเกษตรกรที่เข้มข้นมากกว่าสัญญาจ้างแรงงาน เกษตรกรจะมีความทุ่มเทกับการทำเกษตรพันธสัญญามากกว่าการทำงานเป็นลูกจ้างเพราะเกษตรกรจะทำงานด้วยความสมัครใจ เนื่องจากการทำงานของตนเองไม่ได้เป็นการทำงานให้กับนายจ้างเพื่อตอบแทนที่นายจ้างให้สินจ้างกับลูกจ้างประกอบกับการทำเกษตรพันธสัญญานั้นถ้าเกิดความเสียหายกับสินค้าเกษตรจะทำให้เกษตรกรอาจจะต้องชดใช้ค่าปรับหรือค่าเสียหายจำนวนมากและอาจนำซึ่งภาระหนี้สินได้

การจ่ายสินจ้างหรือค่าจ้างก็มีความแตกต่างกันระหว่างสัญญาจ้างแรงงานและเกษตรพันธสัญญาเพราะการจ่ายสินจ้างตามสัญญาจ้างแรงงานจะพิจารณาจากระยะเวลาทำงานเป็นสำคัญ ซึ่งนายจ้างมีหน้าที่จ่ายสินจ้างหรือค่าจ้างให้กับลูกจ้างตลอดเวลาที่ลูกจ้างทำงานให้กับนายจ้าง อาจคำนวณการจ่ายสินจ้างและจ่ายสินจ้างเป็นรายชั่วโมง รายวัน รายสัปดาห์ รายเดือนหรือรายปีก็ได้ ต่างจากระบบเกษตรพันธสัญญาที่ผู้รับซื้อสินค้าเกษตรจะจ่ายเงินตามราคาประกันที่ได้ตกลงกันไว้ โดยมีการหักค่าปัจจัยการผลิตต่างๆ ที่ได้ลงทุนไปให้เกษตรกรตั้งแต่เริ่มทำการผลิต และการจ่ายเงินตามระบบเกษตรพันธสัญญานี้จะจ่ายให้เฉพาะกับสินค้าเกษตรที่ได้คุณภาพที่ได้ตกลงกันไว้ หากผลิตสินค้าเกษตรไม่ได้คุณภาพหรือได้ปริมาณต่ำกว่าที่ได้ตกลงกันไว้ตั้งแต่เริ่มทำการผลิต เกษตรกรก็จะถูกหักเงินลงตามส่วน จะเห็นได้ว่าการคำนวณเงินที่จะจ่ายให้กับเกษตรกรตามระบบเกษตรพันธสัญญาจะเป็นการคำนวณจากสินค้าเกษตรที่เกษตรกรสามารถส่งมอบให้กับผู้ซื้อเป็นสำคัญโดยไม่นำระยะเวลาในการผลิตสินค้าเกษตรที่เกษตรกรใช้ในการผลิตสินค้าเกษตรมาใช้ในการคำนวณค่าตอบแทนที่เกษตรกรได้รับแต่ประการใด

อีกประการหนึ่งที่ทำให้เกษตรพันธสัญญาแตกต่างจากสัญญาจ้างแรงงาน คือ สัญญาจ้างแรงงานนายจ้างมีอำนาจบังคับบัญชาลูกจ้าง โดยอำนาจบังคับบัญชาอาจปรากฏในระเบียบข้อบังคับในการทำงาน การควบคุมระยะเวลาเข้าทำงานและระยะเวลาเลิกงานหรืออำนาจในการลงโทษในกรณีที่ลูกจ้างไม่ปฏิบัติตามระเบียบหรือคำสั่งที่ชอบด้วยกฎหมายของนายจ้าง แต่ในระบบเกษตรพันธสัญญาเป็นระบบที่อาศัยข้อสัญญาที่ตกลงกันระหว่างเกษตรกรกับผู้ที่จะสนับสนุนปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีให้แก่เกษตรกรราคาและสินค้าเกษตรไปตามราคาประกันที่ได้ตกลงไว้ โดยบริษัทจะรับมอบคุณค่าสินค้าเกษตรไปจากเกษตรกร ไม่มีอำนาจบังคับบัญชาเหนือเกษตรกรในการผลิตสินค้าเกษตรที่ได้ตกลงกันแต่ประการใด มีเพียงอำนาจตามข้อสัญญาที่สามารถเข้าตรวจสอบการผลิตได้เพื่อให้การผลิตสินค้าเกษตรนั้นมีคุณภาพตรงตามที่ต้องการเท่านั้น แต่ไม่ถึงกับเป็นอำนาจบังคับบัญชาที่ทำให้เกษตรกรตามระบบเกษตรพันธสัญญากลายเป็นลูกจ้างตามสัญญาจ้าง

4.2 เกษตรพันธสัญญาเปรียบเทียบกับสัญญาจ้างทำของ

สัญญาจ้างทำของมีบัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 587 เมื่อเปรียบเทียบกับเกษตรพันธสัญญาแล้ว เกษตรพันธสัญญาจะมีลักษณะคล้ายสัญญาจ้างทำของ เกษตรพันธสัญญาจะมีคู่สัญญาสองฝ่าย คือ ฝ่ายบริษัทผู้ที่มาตกลงให้เกษตรกรผลิตสินค้าเกษตรโดยสนับสนุนปัจจัยการผลิตกับเกษตรกรอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเกษตรกรจะมีความอิสระในกระบวนการผลิตสินค้าเกษตรโดยไม่ต้องอยู่ภายใต้อำนาจบังคับบัญชา เพียงแต่ต้องทำการผลิตสินค้าตามข้อกำหนดและวิธีการที่ได้ตกลงกันไว้ในสัญญาและอาจถูกตรวจสอบกระบวนการผลิตเพื่อให้ได้สินค้าเกษตรที่มีคุณภาพและปริมาณตามที่ได้ตกลงกันเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามเกษตรพันธสัญญาก็ไม่ถือว่าเป็นลักษณะเป็นสัญญาจ้างทำของเนื่องจากโดยสภาพของสัญญาและโดยเจตนาของคู่สัญญาที่ให้เกษตรกรต้องลงทุนที่ดินและลงทุนแรงงานในการทำเกษตรพันธสัญญาประกอบการที่เกษตรพันธสัญญานั้นโดยเจตนาของคู่สัญญาที่มาสนับสนุนปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีให้กับเกษตรกรไม่ได้มุ่งที่ผลสำเร็จของงาน คือ สินค้าเกษตรเป็นสำคัญ จะเห็นได้จากวิธีคำนวณการจ่ายค่าตอบแทนจะพิจารณาจากจำนวนผลผลิตที่ได้ว่ามีคุณภาพและปริมาณตรงกับที่ตกลงไว้ในสัญญาหรือไม่ ถ้าน้อยกว่าที่ตกลงกันไว้ในสัญญาจะหักลดค่าตอบแทนลงโดยไม่ได้ใช้สิทธิในการบอกเลิกสัญญาและโดยลักษณะของการทำเกษตรพันธสัญญาจะเป็นการทำสัญญาระหว่างผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรกับเกษตรกรจำนวนมากโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อบริหารความเสี่ยงและลดต้นทุนแรงงานและต้นทุนที่ดินที่ผู้ประกอบการจะต้องลงทุนเอง เมื่อมีผลผลิตจากเกษตรกรแต่ละรายที่ได้ตกลงทำเกษตรพันธสัญญากับผู้ประกอบการการเกษตรไม่ว่าจะได้ผลผลิตตรงตามที่ตกลงกันไว้หรือไม่ ผู้ประกอบการการเกษตรจะรับสินค้าเกษตรนั้นมาเพื่อนำสินค้าเกษตรไปแปรรูปหรือขายต่อสู่ผู้บริโภคเพื่อแสวงหาผลกำไร จะเห็นได้ว่าวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของเกษตรพันธสัญญาไม่ได้อยู่ที่ผลสำเร็จของงาน คือ สินค้าเกษตร แต่มีลักษณะเป็นข้อตกลงเข้าผูกพันกันตามสัญญาระหว่างผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรและเกษตรกร เป็นสัญญาต่างตอบแทนที่ต่างมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามที่ได้ตกลงกันไว้ในเกษตรพันธสัญญา ส่วนวิธีการกำหนดค่าตอบแทนจะใช้วิธีการประกันราคาสินค้าเกษตรไว้ล่วงหน้า แต่จำนวนค่าตอบแทนจะผันผวนตามคุณภาพและปริมาณสินค้าเกษตรที่เกษตรกรผลิตได้

4.3 เกษตรพันธสัญญากับสัญญาซื้อขาย

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้บัญญัติลักษณะของสัญญาซื้อขายไว้ในมาตรา 453 เมื่อเปรียบเทียบเกษตรพันธสัญญากับสัญญาซื้อขายจะเห็นว่าสัญญาซื้อขายเป็นสัญญาต่างตอบแทนที่ผู้ขายมุ่งโอนกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินให้แก่ผู้ซื้อโดยผู้ซื้อต้องชำระราคาให้กับผู้ขายเป็นการตอบแทน ต่างจากเกษตรพันธสัญญาที่มีลักษณะเป็นการตกลงเข้าทำสัญญาในการผลิตสินค้า

เกษตรระหว่างผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตรกับเกษตรกรโดยผู้ประกอบการลงทุนด้านปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีส่วนเกษตรกรลงทุนที่ดินและแรงงานและเกษตรกรได้รับผลประโยชน์โดยคำนวณจากผลผลิตทางการเกษตรที่ได้จากการทำเกษตรพันธสัญญาในแต่ละครั้ง

จะเห็นได้ว่าเกษตรพันธสัญญา โดยลักษณะของข้อตกลงจึงไม่ใช่ทั้งสัญญาจ้างแรงงาน สัญญาจ้างทำของหรือสัญญาซื้อขายแต่มีลักษณะเป็นสัญญาต่างตอบแทนที่สามารถบังคับได้ตามกฎหมาย เป็นสัญญานอกเอกเทศสัญญาที่คู่สัญญาลงทุนร่วมกันและมีภาระหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน ผู้ประกอบการธุรกิจทางการเกษตรจะมีหน้าที่สนับสนุนปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีให้กับเกษตรกร ส่วนเกษตรกรมีหน้าที่ลงทุนแรงงานและทุนที่ดินของตนเอง เกษตรกรจะได้รับประโยชน์ตอบแทนจากสินค้าเกษตรที่ผลิตได้โดยคำนวณจากราคาประกันที่ได้ตกลงกันไว้ มีการหักค่าใช้จ่ายที่ผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตรได้ลงทุนไว้ให้เกษตรกรไว้ตั้งแต่ต้น เกษตรกรจะมีรายได้ตามปริมาณและคุณภาพของสินค้าเกษตรที่เกษตรกรผลิตได้

4.4 วิเคราะห์เกษตรพันธสัญญากับพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ.2540

พระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ.2540 ให้ดุลพินิจศาลในการปรับลดข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรมให้มีผลบังคับได้เท่าที่สมควรแก่กรณี แต่ศาลจะใช้อำนาจได้ต้องมีลักษณะของสัญญาตรงกับสัญญาที่กำหนดไว้ในกฎหมาย เช่น สัญญาสำเร็จรูป สัญญาขายฝาก สัญญาซื้อขาย สัญญาเช่าทรัพย์ สัญญาเช่าซื้อ สัญญาประกันภัย สัญญากู้ยืมเงิน เป็นต้น แต่ในเกษตรพันธสัญญารูปแบบการตกลงทำสัญญามีได้หลายรูปแบบ เช่น ทำสัญญาด้วยวาจา เป็นลายลักษณ์อักษรโดยการตกลงเป็นคราวๆ ไป ทำเป็นสัญญามาตรฐานหรือสัญญาสำเร็จรูป เป็นต้น ดังนั้นเกษตรพันธสัญญาจะไม่ได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ.2540 แม้จะเป็นกรณีจะเป็นสัญญาที่ไม่เป็นธรรมตามพระราชบัญญัตินี้ก็ตาม แต่การใช้อำนาจของศาลก็ยังมิอาจกำหนดหลายประการ อาทิ กฎหมายเพียงให้อำนาจศาลในการลดระดับความไม่เป็นธรรมในกรณีมีคดีขึ้นสู่ศาลเท่านั้น แต่ไม่มีกระบวนการแทรกแซงจากฝ่ายปกครองหรือฝ่ายบริหารในการชี้ขาดความไม่เป็นธรรมของสัญญา ดังนั้น ถ้าไม่มีการนำคดีขึ้นสู่ศาล ก็จะไม่อาจนำกฎหมายนี้มาใช้ได้ จึงมีลักษณะเป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ

4.5 วิเคราะห์ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยและกฎหมายว่าด้วยข้อผูกพันในสัญญาของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวกับเกษตรพันธสัญญา

จากการศึกษาจะเห็นได้ว่ากฎหมายว่าด้วยข้อสัญญาของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวต้องปฏิบัติตามหลักการพื้นฐานของสัญญา โดยเฉพาะการมุ่งเน้นให้การทำสัญญาต้องทำเป็นลายลักษณ์อักษรตั้งแต่สัญญาที่มีมูลค่ากว่า 5,000 กีบขึ้นไป หรือประมาณ 25 บาทไทย ก็ต้องทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษร มิฉะนั้น สัญญาจะตกเป็นโมฆะตามมาตรา 13 และการทำสัญญาต่างๆ ก็อยู่ภายใต้หลักความศักดิ์สิทธิ์ของการแสดงเจตนาเช่นเดียวกับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย โดยรัฐไม่ได้เข้ามาควบคุมดูแลข้อตกลงเกษตรพันธสัญญา ดังนั้น สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวจะประสบปัญหาเกี่ยวกับเกษตรพันธสัญญาเช่นเดียวกับประเทศไทย อีกทั้งบริษัทขนาดใหญ่ที่เข้าไปทำเกษตรพันธสัญญาในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวส่วนหนึ่งก็เป็นบริษัทเดียวกับที่ทำเกษตรพันธสัญญาในประเทศไทย

4.6 วิเคราะห์คู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT

คู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT ซึ่งเป็นคู่มือทางกฎหมายมีวัตถุประสงค์ เพื่อให้เป็นความรู้ความเข้าใจต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง ในเรื่องการจัดทำสัญญาในระบบเกษตรพันธสัญญา อาทิ เกษตรกร ผู้ประกอบการ นักกฎหมาย ผู้พิพากษา อนุญาโตตุลาการ และนักวิชาการ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเกษตรพันธสัญญาให้ดียิ่งขึ้นและช่วยคู่สัญญาในการเจรจาต่อรองทำให้เกิดการร่างสัญญา โดยมีประเด็นทางกฎหมายเข้ามาเกี่ยวข้องที่เกี่ยวกับสัญญาให้มีความเหมาะสมในประเด็นต่างๆ เพื่อเป็นแนวทางแก้ปัญหาแก่คู่สัญญาด้วยความเท่าเทียมกันทุกด้าน เพื่อมิให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดต้องเสียเปรียบและไม่ก่อให้เกิดภาระเกินควรแก่คู่สัญญาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง อีกทั้งคู่มือทางกฎหมายนี้ ทางผู้มีหน้าที่ร่างกฎหมายและหน่วยงานของรัฐสามารถนำไปใช้เป็นเอกสารประกอบการพิจารณาในการทำเกษตรพันธสัญญาให้เกิดความสอดคล้องและมีแนวทางที่เป็นธรรมและเหมาะสมต่อเกษตรพันธสัญญาตามกฎหมายได้ เพื่อช่วยแก้ปัญหาเสนอแนวทาง ในการระงับข้อพิพาท หรือ วิธีการแก้ปัญหาต่างๆ และอาจช่วยแก้ปัญหากรณีประกอบกฎหมายที่มีอยู่ทำให้องค์กรต่างๆ อาทิ องค์กรเอกชน องค์กรระหว่างประเทศ หรือสมาคมของเกษตรกรนำคู่มือทางกฎหมายนี้ไปใช้ในการวางแผนยุทธศาสตร์และปรับปรุงโครงการเพื่อให้การสนับสนุนการทำเกษตรพันธสัญญาในประเทศต่างๆ ทั่วโลกได้ และเมื่อมีปัญหาทางกฎหมายเกิดขึ้นสามารถให้รายละเอียดในข้อตกลงหรือสัญญาอย่างชัดเจน และระบุวิธีการแก้ไขปัญหาตามกฎหมายในปัจจุบันได้ ดังนั้นทำให้พบว่ามีความมาตรการที่เกี่ยวข้องและสำคัญในกระบวนการทำสัญญา ซึ่งเกษตรพันธสัญญาในคู่มือฉบับนี้ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคู่สัญญาให้เป็นธรรมในรูปแบบของการทำเกษตร

พันธสัญญาจึงมีความสำคัญอย่างมาก อาทิ ในการพิจารณาความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนของคู่สัญญาผ่านข้อตกลงต่างๆ โดยจะพิจารณาถึงแง่มุมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรพันธสัญญา เช่น สิทธิของคู่สัญญา ความรับผิดชอบ การรับความเสี่ยง สิทธิของบุคคลภายนอก เป็นต้น โดยมีประเด็นที่สำคัญ คือ เรื่องความแตกต่างของฐานะทางเศรษฐกิจและอำนาจต่อรองระหว่างเกษตรกรกับผู้ประกอบการในระบบเกษตรพันธสัญญามักเกิดปัญหาความไม่เท่าเทียมหรือการเอารัดเอาเปรียบของผู้ประกอบการต่อเกษตรกร ดังนั้น กรอบทางกฎหมายเป็นสิ่งจำเป็นและมีบทบาทสำคัญเป็นพิเศษ

จากการศึกษาคู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT จะทำให้เป็นแนวทางในการร่วมผลักดัน พระราชบัญญัติเกษตรพันธสัญญา ให้ออกมาเป็นรูปธรรมเพื่อลดปัญหาความไม่เท่าเทียมหรือการเอารัดเอาเปรียบของผู้ประกอบการต่อเกษตรกรได้ ซึ่ง UNIDROIT ถือเป็นหน่วยงานอิสระทางกฎหมายสากลอันดับ 1 ของโลก ซึ่งมีประเทศสมาชิกรวม 63 ประเทศ และแนวทางดังกล่าวได้รับการยอมรับจาก FAO หรือ องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติด้วย

ตารางเปรียบเทียบ คู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT, ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยและกฎหมายว่าด้วยข้อผูกพันในสัญญาของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ลำดับที่	คู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT	ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย	กฎหมายว่าด้วยข้อผูกพันในสัญญาของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
1.	กำหนดให้เกษตรพันธสัญญาต้องทำในรูปแบบลายลักษณ์อักษรเพื่อให้สร้างความชัดเจน ความสมบูรณ์ และมีการบังคับใช้ที่มีประสิทธิภาพ	ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย ไม่ได้บังคับว่าสัญญาจะต้องทำเป็นหนังสือ เว้นแต่กรณีที่เป็นสัญญาที่กฎหมายบังคับว่าต้องทำตามแบบตาม มาตรา 152 ดังนั้น เกษตรพันธสัญญาจึงสามารถทำด้วยวาจา หรือทำเป็นหนังสือก็ได้	มาตรา 15 กำหนดให้สัญญาสามารถทำด้วยวาจาหรือเป็นลายลักษณ์อักษรก็ได้ เว้นแต่สัญญาบางประเภท เช่น สัญญากู้ยืมเงิน ดังนั้น เกษตรพันธสัญญาจึงสามารถทำด้วยวาจาหรือทำเป็นหนังสือก็ได้

ลำดับที่	คู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT	ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย	กฎหมายว่าด้วยข้อผูกพันในสัญญาของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
2.	ในกรณีที่จะจัดทำกฎหมายพิเศษเกี่ยวกับเกษตรพันธสัญญา ควรจะต้องกำหนดรายละเอียดเกี่ยวกับรูปแบบของเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะต้องอ่านเข้าใจได้โดยง่าย และรายละเอียดโดยเฉพาะที่จะทำให้เกษตรกรรับรู้และตระหนักถึงภาระหน้าที่และความรับผิดชอบตามสัญญาได้มากที่สุด	ไม่มีกฎหมายเฉพาะที่กำหนดรายละเอียดของข้อตกลงในสัญญาข้อตกลงและเงื่อนไขในสัญญาขึ้นอยู่กับคู่สัญญาเป็นผู้ตกลงกำหนดร่วมกัน	ในกรณีที่คู่สัญญาตกลงจะทำสัญญากันเป็นลายลักษณ์อักษร สัญญาที่ทำนั้น มีการกำหนดไว้แต่เพียงว่าต้องกำหนดวันที่ และมีการลงลายมือชื่อของคู่สัญญา และสัญญาอาจเขียนด้วยมือหรือพิมพ์ก็ได้ ส่วนข้อตกลงอื่นๆ ขึ้นอยู่กับการตกลงกันของคู่สัญญา
3.	กำหนดให้มีการออกกฎระเบียบ โดยเฉพาะขึ้น และกำหนดแบบของสัญญาการผลิตทางการเกษตร ซึ่งมีความเรียบง่าย ชัดเจน สามารถอ่านเข้าใจได้โดยง่าย ไม่ยาวหรือมีรายละเอียดมากจนเกินไป อย่างเช่น การมีรายละเอียดเกี่ยวกับคู่สัญญาวัตถุประสงค์ของสัญญาทั้งสองฝ่าย รายละเอียดเกี่ยวกับข้อตกลงเกี่ยวกับที่ดิน สิ่งปลูกสร้าง และสิ่งอำนวยความสะดวกที่ใช้ในการผลิตต่างๆ อีกทั้งผลผลิต เช่น ปริมาณ คุณภาพ สถานที่ และเวลาในการส่ง	ไม่มีกฎหมายระบุให้มีการออกระเบียบเฉพาะในการทำสัญญาเกษตรพันธสัญญา	ไม่มีกฎหมายระบุให้มีการออกระเบียบเฉพาะในการทำสัญญาเกษตรพันธสัญญา

ลำดับที่	คู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตร พันธสัญญา UNIDROIT	ประมวลกฎหมายแพ่ง และพาณิชย์ของไทย	กฎหมายว่าด้วยข้อ ผูกพันในสัญญาของ สาธารณรัฐ ประชาธิปไตย ประชาชนลาว
	มอบ ปัจจัยการผลิตและการบริการ ที่ผู้ประกอบการมีหน้าที่จัดหาให้ รวมถึงขอบเขตการเข้ามีส่วนร่วมใน กระบวนการผลิต โดยมีการกำหนด ราคาและเงื่อนไขการชำระราคา ใน ระยะเวลาของสัญญา การต่อสัญญา การเลิกสัญญา การแก้ไขสัญญา และ การต่อสัญญาใหม่ หากมีความ เสียหายเกิดขึ้นต้องมีการชดเชยค่า สินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายใน การผลิตหรือจากการไม่ปฏิบัติตาม สัญญาอันเนื่องมาจากเหตุสุดวิสัย ค่าเสียหายจากการผิดสัญญา เป็นต้น		
4.	กำหนดให้มีเงื่อนไขในข้อสัญญา เกี่ยวกับการเปิดเผยข้อมูล เพื่อให้ เกษตรกรได้รับข้อมูลที่ชัดเจนในการ เข้าทำสัญญาใน เงื่อนไขราคาและ การชำระเงินที่เป็นหัวใจของการ ต่อรองราคาของแต่ละฝ่ายและเป็น ส่วนสำคัญของภาระผูกพันคู่สัญญา	ไม่มีกฎหมายเฉพาะ เรื่องการเปิดเผยข้อมูล ให้กับคู่สัญญา ความตกลง ต่างๆ ขึ้นอยู่ภายใต้ หลักความศรัทธาดีสิทธิของ การแสดงเจตนาและ ต้องบังคับตามข้อ สัญญาเป็นสาระสำคัญ	ไม่มีกฎหมายเฉพาะ เกี่ยวกับการเปิดเผย ข้อมูลของคู่สัญญา

ลำดับที่	คู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT	ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย	กฎหมายว่าด้วยข้อผูกพันในสัญญาของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
5.	กำหนดเรื่องการทบทวนสัญญา ตามกฎหมายว่าด้วยสัญญาการผลิทางการเกษตรส่วนใหญ่ได้กำหนดกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการเปิดเผยเนื้อหาสัญญาและเพื่อให้เจ้าหน้าที่รัฐพิจารณาสัญญา ซึ่งการเปิดเผยนี้อาจอยู่ในรูปแบบการจดทะเบียน (Registration) การขอใบรับรอง (Certification) และการยื่นคำขออนุญาต (Filing)	สัญญาอยู่ภายใต้หลักความศักดิ์สิทธิ์ของการแสดงเจตนา เมื่อสัญญาเกิดขึ้นย่อมผูกพันคู่สัญญา ไม่มีบทบัญญัติเฉพาะที่กำหนดให้หน่วยงานของรัฐเข้าไปทบทวนข้อสัญญาแต่เพียงพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ.2540 ซึ่งกำหนดให้สัญญาบางประเภทอาจไม่มีผลบังคับหรือมีผลบังคับได้แต่เพียงบางส่วนเท่าที่เป็นธรรม	ไม่มีกฎหมายเฉพาะที่ให้อำนาจรัฐเข้าแทรกแซงการทำสัญญาของเอกชน และเมื่อสัญญาเกิดขึ้นโดยสมบูรณ์แล้ว โดยหลักจะต้องมีการปฏิบัติตามสัญญาให้ถูกต้อง กฎหมายห้ามไม่ให้คู่สัญญาปฏิเสธการปฏิบัติตามสัญญาแก่ใจเงื่อนไขของสัญญาโดยฝ่ายเดียว เว้นแต่กฎหมายอนุญาต เจ้าหนี้มีสิทธิไม่รับเอาการปฏิบัติข้อผูกพันที่ไม่ถูกต้องนั้น
6.	กำหนดให้ผู้ประกอบการมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามหลักสุจริตในการปฏิบัติหน้าที่ภายใต้เกษตรพันธสัญญา	คู่สัญญาต้องปฏิบัติตามหลักสุจริตภายใต้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 5	กำหนดไว้ว่าคู่สัญญาต้องกระทำการโดยสุจริต

ลำดับที่	คู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT	ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย	กฎหมายว่าด้วยข้อผูกพันในสัญญาของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
7.	กำหนดให้ผู้ประกอบการต้องรับมอบผลผลิตด้วยความเป็นธรรมและใช้มาตรฐานที่เหมาะสม และต้องรับสินค้าที่มีคุณสมบัติเป็นไปตามที่กำหนดไว้ แต่หากมีกรณีคู่สัญญาไม่เห็นด้วยกับคุณภาพของสินค้าอาจต้องกำหนดให้บุคคลภายนอกที่มีความอิสระและความเป็นกลางเข้าร่วมตรวจสอบ ซึ่งอาจกำหนดเป็นหน่วยงานของรัฐเข้าทำหน้าที่สนับสนุนตรวจสอบคุณภาพของผลผลิต โดยให้ความช่วยเหลือแก่คู่สัญญาในเวลาส่งมอบผลผลิต	ไม่มีกฎหมายเฉพาะที่กำหนดไว้โดยเฉพาะเจาะจงถึงเรื่องการรับมอบผลผลิตแต่มีการบัญญัติไว้เฉพาะเรื่องของการรับมอบการงานที่ทำตามสัญญาจ้างทำของซึ่งผลสำเร็จของงานที่ตัวผู้ว่าจ้างจะรับมอบจะต้องตรงตามที่กำหนดไว้ในสัญญา	ไม่มีกฎหมายเฉพาะเรื่องการกำหนดให้มีคนกลางเข้ามาตรวจสอบการรับมอบสินค้า มีแต่บทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการชำระหนี้ที่จะต้องปฏิบัติตามการชำระหนี้ให้ตรงตามที่ระบุไว้ในสัญญา
8.	กำหนดให้ราคาต้องชัดเจนและโปร่งใสก่อนที่จะกำหนดลงในสัญญา และต้องระบุในรายละเอียดลงไว้ในสัญญาก่อนเริ่มกระบวนการผลิต ข้อตกลงเรื่องราคานี้ควรถูกตรวจสอบเรื่องเงื่อนไขในการกำหนดราคาและการตรึงราคาที่ถูกใช้ในสัญญาการผลิตทางการเกษตร	การกำหนดราคาเป็นไปตามข้อตกลงของคู่สัญญา เมื่อคำเสนอสนองถูกต้องตรงกันสัญญาก็เกิดขึ้นได้โดยไม่มีกฎหมายเข้ามาควบคุมกลไกในการกำหนดราคาระหว่างเกษตรกรและผู้ประกอบการ	ขึ้นอยู่กับคู่สัญญาตกลงกำหนดราคากัน

ลำดับที่	คู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT	ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย	กฎหมายว่าด้วยข้อผูกพันในสัญญาของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
9.	กำหนดเหตุหลุดพ้นจากความรับผิดของเกษตรกรไว้โดยเฉพาะ โดยเฉพาะเหตุตามธรรมชาติซึ่งมักเกิดขึ้นในสัญญาประเภทนี้	ลูกหนี้จะหลุดพ้นความรับผิดจากการชำระหนี้ได้ต้องเป็นกรณีที่มีการชำระหนี้ตกเป็นพันธวิสัยซึ่งไม่ใช่ความผิดของลูกหนี้และการชำระหนี้ตกเป็นพันธวิสัยนั้นจะต้องเกิดขึ้นก่อนลูกหนี้ผิดนัด ตามมาตรา 217 ถึงมาตรา 219 อย่างไรก็ตามคู่สัญญาอาจตกลงให้ลูกหนี้จะต้องรับผิดชอบแม้การชำระหนี้จะตกเป็นพันธวิสัยซึ่งไม่ใช่ความผิดของลูกหนี้ก็ตาม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบังคับของพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ.2540	มาตรา 36 วรรค 2 กำหนดว่าถ้าคู่สัญญาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้ละเมิดสัญญา ต้องรับผิดชอบในการชดเชยค่าเสียหายที่เกิดขึ้นเว้นแต่การละเมิดสัญญานั้นหากเกิดขึ้นด้วยเหตุบังเอิญหรือเหตุสุดวิสัย เช่น ไฟฟ้า น้ำท่วม แผ่นดินไหว และอื่นๆ

ลำดับที่	คู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT	ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย	กฎหมายว่าด้วยข้อผูกพันในสัญญาของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
10.	กำหนดเรื่องการเยียวยา (Remedies) ไว้โดยเฉพาะ ในกรณีที่ว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่เป็นไปตามพันธกรณีภายใต้สัญญา คู่สัญญาแต่ละฝ่ายมีการเยียวยาที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับลักษณะของความเสียหายที่เกิดขึ้น โดยกฎหมายที่ใช้บังคับอาจกำหนดให้มีข้อจำกัดที่เฉพาะเจาะจง อย่างเช่น ประเภทของผลผลิต เช่น พืชหรือสัตว์ ผลผลิตที่เก็บรักษาได้นานหรือเน่าเสียง่าย เป็นต้น	การเยียวยาความเสียหายขึ้นอยู่กับ การพิสูจน์ความเสียหายของคู่สัญญาว่าได้รับความเสียหายมากน้อยเพียงใด ไม่มีกฎหมายเฉพาะเจาะจงเรื่องการเยียวยาความเสียหาย ในกรณีเกษตรพันธสัญญา	หากคู่สัญญาไม่เป็นไปตามสัญญา คู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งก็ชอบที่จะเรียกให้ชดใช้ค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างใดๆ ได้
11.	ระยะเวลาสัญญา (Duration) จะถูกกำหนดเป็นหลักปฏิบัติทั่วไปในเกษตรพันธสัญญาและอาจถูกกำหนดตามกฎหมาย ในการกำหนดระยะเวลาของสัญญาของคู่สัญญา ซึ่งมักคำนึงถึงวงจรการผลิตสินค้าที่เกี่ยวข้องเช่นเดียวกับภาระผูกพันทางการเงินของคู่สัญญาและขึ้นอยู่กับลักษณะของพืชผลหรือการเลี้ยงสัตว์ โดยอาจจะมีการกำหนดเวลาขั้นต่ำไว้ตามกฎหมาย	ระยะเวลาของสัญญาขึ้นอยู่กับ การตกลงของคู่สัญญา	ระยะเวลาของสัญญาขึ้นอยู่กับ การตกลงของคู่สัญญา

ลำดับที่	คู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT	ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย	กฎหมายว่าด้วยข้อผูกพันในสัญญาของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
12.	การยกเลิกสัญญา (Termination) คำว่า "ยกเลิกสัญญา" หรือเงื่อนไขที่ใช้ในการปฏิบัติตามสัญญาตามข้อตกลงต่างๆ โดยส่วนใหญ่จะเป็นการยกเลิกสัญญาโดยการตกลงกันระหว่างคู่สัญญา หรือเมื่อมีการปฏิบัติตามโดยฝ่ายที่มีภาระหน้าที่ครบทุกคนแล้วที่จะบอกเลิกสัญญา โดยทั้งสองฝ่ายในการใช้สิทธิโดยสัญญาหรือตามที่กฎหมายกำหนด ในกรณีสัญญาไม่มีกำหนดเวลาแน่นอนหรือเมื่อคู่สัญญาฝ่ายหนึ่งต้องการบอกเลิกสัญญา เป็นธรรมดาที่ต้องมีการแจ้งความประสงค์นั้นไปยังคู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งโดยต้องเป็นไปตามรูปแบบและช่วงเวลาตามที่กำหนดไว้ หรือตามข้อยกเว้นที่เกิดจากเหตุสุดวิสัยและพ้นวิสัยในการปฏิบัติหน้าที่ของคู่สัญญาอีกฝ่าย	การบอกเลิกสัญญาสามารถบอกเลิกสัญญาโดยอาศัยสิทธิตามกฎหมายหรือตามข้อตกลงในสัญญาก็ได้ และคู่สัญญาอาจตกลงให้คู่สัญญาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งสามารถบอกเลิกสัญญาได้ก่อนกำหนดโดยไม่จำเป็นจะต้องระบุเหตุในการบอกเลิกสัญญาก็ได้	มาตรา 37 กำหนดว่า ในกรณีที่มีการผิดสัญญา คู่สัญญาฝ่ายที่ได้รับความเสียหายนั้น จะยกเลิกสัญญาแต่ฝ่ายเดียวก็ได้ เว้นเสียแต่คู่สัญญาหากได้ตกลงกันเป็นอย่างอื่น คือเมื่อมีการผิดสัญญากันเกิดขึ้น คู่สัญญาฝ่ายที่ถูกละเมิดสัญญาซึ่งเป็นผู้ได้รับความเสียหายจากการผิดสัญญานั้น จะยกเลิกสัญญาเสียแต่ฝ่ายเดียวก็ได้ เว้นแต่คู่สัญญาจะได้ตกลงไว้เป็นอย่างอื่นในขณะทำสัญญานั้น

ลำดับที่	คู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT	ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย	กฎหมายว่าด้วยข้อผูกพันในสัญญาของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
13.	การต่ออายุสัญญา (Renewal) เมื่อครบกำหนดของสัญญา ทั้งสองฝ่ายอาจจะต่อสัญญาต่อเนื่องได้ ซึ่งอาจต่อการตกลงของคู่สัญญา และบางครั้งอาจต้องตามกฎหมาย การต่ออายุ อาจทำขึ้น 3 รูปแบบที่แตกต่างกัน ดังนี้ (1) การต่ออายุสัญญาตามข้อตกลงโดยชัดแจ้ง (2) การต่ออายุสัญญาโดยปริยายหรือโดยอัตโนมัติ และ (3) การต่ออายุโดยคู่สัญญาฝ่ายเดียว	เมื่อสัญญาสิ้นสุด การต่ออายุสัญญาขึ้นอยู่กับคู่สัญญาที่จะตกลงกัน ซึ่งอาจจะเป็นการตกลงชัดแจ้งหรือโดยปริยายก็ได้	ขึ้นอยู่กับคู่สัญญาตกลงกัน

จะเห็นได้ว่าจากตารางเปรียบเทียบ คู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT, ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยและกฎหมายว่าด้วยข้อผูกพันในสัญญาของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวที่เกี่ยวข้องกับเกษตรพันธสัญญามีความแตกต่างกันในสาระสำคัญ

5. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยพบว่าปัญหาสำคัญของเกษตรพันธสัญญาทั้งในประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว คือ การที่เกษตรพันธสัญญาเป็นเพียงสัญญานอกเอกเทศสัญญาที่ไม่มีชื่อเรียกตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และกฎหมายว่าด้วยข้อผูกพันในสัญญาของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เกิดจากการตกลงของคู่สัญญาสามารถบังคับใช้ได้ภายใต้หลักความศักดิ์สิทธิ์ของการแสดงเจตนา แต่ด้วยสภาพสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไประบบเศรษฐกิจมีความซับซ้อนมากขึ้น ผู้ประกอบธุรกิจมีอำนาจต่อรองมากขึ้นจากการมีทุนที่สูงกว่าเกษตรกร เกษตรกรไม่มีอำนาจในการต่อรองกับผู้ประกอบธุรกิจ เป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้ง

(Vertical Relation) ดังนั้น วิธีการแก้ปัญหา คือ การเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับเกษตรกร ผู้เขียนจึงขอเสนอแนะแนวทางการแก้ไข ดังต่อไปนี้

5.1 กฎหมายเฉพาะจัดตั้งคณะกรรมการว่าด้วยเกษตรพันธสัญญา

จากการศึกษาค้นคว้าพบว่าประเทศไทยไม่มีคณะกรรมการเฉพาะด้าน ด้านการทำสัญญาด้านการเกษตร ทั้งๆ ที่ประเทศไทยเป็นประเทศกสิกรรมคณะกรรมการว่าด้วยเกษตรพันธสัญญาทำหน้าที่ออกประกาศต่างๆ เพื่อควบคุมดูแลการทำเกษตรพันธสัญญาของทั้งระบบทั่วประเทศ ออกนโยบายส่งเสริมการทำเกษตรพันธสัญญาที่เป็นธรรมที่ไม่เป็นการเอารัดเอาเปรียบเกษตรกรและไม่เป็นการเพิ่มต้นทุนให้กับผลประกอบการกิจการเกษตรมากเกินสมควร ที่มาของคณะกรรมการชุดนี้ ควรเป็นที่มาจากตัวแทนของทั้งทางฝ่ายผู้ประกอบการเกษตร เกษตรกร ฝ่ายวิชาการผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน แต่ไม่ควรมีตัวแทนจากฝ่ายการเมืองที่อาจจะทำให้คณะกรรมการขาดความอิสระในการออกนโยบายหรืออาจจะถูกครอบงำจากฝ่ายการเมือง การมีคณะกรรมการว่าด้วยเกษตรพันธสัญญาจะทำให้การทำสัญญาเกษตรพันธสัญญามีความเป็นธรรมมากขึ้น

5.2 จัดตั้งกรมเกษตรพันธสัญญา

ในปัจจุบันไม่ได้มีหน่วยงานเฉพาะด้านเกษตรพันธสัญญาที่ทำหน้าที่เฉพาะด้านเกษตรพันธสัญญา ทั้งๆ ที่กระบวนการผลิตสินค้าเกษตรในปัจจุบันส่วนมากใช้ระบบเกษตรพันธสัญญา จึงควรจัดตั้งกรมเกษตรพันธสัญญาเช่นเดียวกับกรมการประกันภัย โดยมีหน้าที่ในการส่งเสริมช่วยเหลือสนับสนุนเกษตรกรในด้านต่างๆ ในการผลิตสินค้าเกษตร โดยกรมเกษตรพันธสัญญาอาจจะเป็นหน่วยงานใหม่ที่แยกมาจากหน่วยงานเดิมในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับเกษตรพันธสัญญามาตั้งแต่ต้น เช่น กรมวิชาการเกษตร กรมส่งเสริมสหกรณ์ เป็นต้น และเพิ่มหน้าที่เฉพาะให้มีการสนับสนุนเกษตรพันธสัญญาที่เป็นธรรมให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น ซึ่งหน่วยงานอาจจะทำหน้าที่เชิงรุกด้านการให้ความรู้ ฝึกอบรม ถ่ายทอดเทคโนโลยีสมัยใหม่ ค้นคว้าวิจัย รับเรื่องร้องเรียน และระงับข้อพิพาทเกี่ยวกับเกษตรพันธสัญญา

5.3 สร้างกระบวนการตรวจสอบย้อนกลับ

ในปัจจุบันผู้บริโภคสนใจที่จะดูแลสุขภาพปลอดภัยในอาหารมากขึ้นทำให้มีกระบวนการตรวจสอบการผลิตว่ามีความปลอดภัยสำหรับผู้บริโภคหรือไม่ ซึ่งรัฐบาลไทยมีกระบวนการตรวจสอบเช่นนี้อยู่โดยการให้ฉลากประกันความปลอดภัยให้สินค้าที่ผ่านการรับรองมาตรฐานแต่ยังขาดการ

ตรวจสอบย้อนกลับว่ากระบวนการผลิตเป็นการเอาเปรียบเกษตรกรหรือลูกจ้างหรือสร้างผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมหรือไม่ ถ้ามีการตรวจสอบเช่นนี้น่าจะทำให้กระบวนการผลิตสินค้าเกษตรมีการเอาเปรียบเกษตรกรน้อยลงได้ เพราะโดยปกติแล้วองค์กรทางธุรกิจขนาดใหญ่จะให้ความสำคัญกับภาพลักษณ์ทางธุรกิจขององค์กร หากองค์กรทางธุรกิจนั้นมีภาพลักษณ์ทางธุรกิจไม่ดีอาจส่งผลกระทบต่อบริษัทได้ ดังนั้น กระบวนการตรวจสอบย้อนกลับโดยให้ผู้บริโภคเป็นผู้ตัดสินใจจะทำให้ผู้ประกอบการธุรกิจลดการทำสัญญาที่เป็นการเอาเปรียบเกษตรกรลงได้ กระบวนการตรวจสอบย้อนกลับนี้อาจอยู่ในรูปของการออกสลากที่ใช้ติดกับสินค้าว่าเป็นสินค้าที่ไม่ได้เกิดจากการเอาเปรียบเกษตรกร หรืออาจจะเป็นการออกประกาศเกียรติคุณประจำปีหรือการจัดลำดับผ่านการประเมินการประกอบธุรกิจว่าไม่ได้มีการเอาเปรียบเกษตรกร หากองค์กรทางธุรกิจใดปฏิบัติถูกต้องไม่เอาเปรียบเกษตรกรจะส่งผลต่อภาพลักษณ์ที่ดีกับองค์กรทางธุรกิจนั้นด้วย

5.4 นำหลักความคลุมเครือในการตีความสัญญามาใช้ในการตีความเกษตรพันธสัญญา

ข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรมเกิดขึ้นจากการที่คู่สัญญาทั้งสองฝ่ายเข้าทำสัญญากันโดยมีอำนาจในการกำหนดเงื่อนไขในสัญญาไม่เท่าเทียมกัน ฝ่ายที่มีอำนาจต่อรองน้อยกว่าต้องยอมรับผูกพันตามสัญญาที่ฝ่ายที่มีอำนาจต่อรองสูงกว่ากำหนด ซึ่งทำให้คู่สัญญาฝ่ายที่มีอำนาจต่อรองน้อยกว่าเสียเปรียบ เพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับการยกเว้นและจำกัดความรับผิดชอบโดยไม่เป็นธรรม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมการจำกัดความรับผิดชอบให้มีผลบังคับได้เท่าที่มีเหตุผลและเป็นธรรม และคุ้มครองคู่สัญญาที่มีฐานะและอำนาจต่อรองน้อยกว่า โดยกำหนดว่าในกรณีการทำสัญญาระหว่างคู่สัญญาฝ่ายหนึ่ง ซึ่งทำสัญญาในทางธุรกิจของตน โดยใช้สัญญารูปแบบที่ตนกำหนดขึ้น กับคู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเป็นลูกค้า การบังคับตามข้อสัญญานั้นจะต้องพิจารณาว่ามีเหตุผลเพียงพอหรือไม่ แนวคิดและวิธีการในการควบคุมสัญญาที่ไม่เป็นธรรมเหล่านี้ถูกนำไปใช้ในหลายประเทศ รวมทั้งประเทศไทยด้วย การนำหลักการของทั้งสองประเทศนี้ ต้องนำมาบัญญัติเป็นกฎหมายว่า ถ้าหากปรากฏว่า ข้อสัญญาใดปรากฏชัดแจ้งว่าคู่สัญญามีความแตกต่างเรื่องอำนาจต่อรองในการเข้าทำสัญญา การตีความสัญญาต้องตีความให้เป็นคุณกับฝ่ายที่มีอำนาจต่อรองน้อยกว่า และหากข้อสัญญาใดมีลักษณะเป็นการเอาเปรียบมากเกินไปจนสมควรให้ข้อสัญญานั้นตกเป็นโมฆะ

5.5 จัดตั้งคณะกรรมการว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม

กฎหมายไทยควรกำหนดให้มีคณะกรรมการว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรมเช่นเดียวกับประเทศฝรั่งเศส สำหรับแนวความคิดของกฎหมายฝรั่งเศสเกี่ยวกับข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม ในฝรั่งเศสมีการผลักดันกฎหมายให้มีการคุ้มครองผู้บริโภคเกี่ยวกับข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม แต่เน้นที่บุคคลที่เข้าเป็นคู่สัญญาระหว่างผู้ประกอบการวิชาชีพกับผู้ไม่ประกอบวิชาชีพ ซึ่งต่างจากกฎหมาย

เยอรมันที่เน้นการควบคุมเนื้อหาของสัญญาโดยผ่านองค์กรศาล กฎหมายฝรั่งเศสฉบับนี้ใช้ผู้พิจารณาในรูปคณะกรรมการข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งเป็นตัวแทนจากฝ่ายต่างๆ เช่น ตุลาการ ที่ปรึกษา กฎหมาย ตัวแทนฝ่ายบริหาร ตัวแทนสมาคมคุ้มครองผู้บริโภค และผู้ประกอบการอาชีพ เป็นต้น มีอำนาจพิจารณาเนื้อหาของสัญญา และมีอำนาจทำเป็นข้อเสนอให้ยกเลิกหรือแก้ไขข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม และประกาศเป็นกฎหมายเพื่อให้สาธารณชนทราบ ทั้งนี้ คณะกรรมการดังกล่าวสามารถพิจารณาข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรมได้โดยไม่ต้องรอให้เกิดเป็นกรณีพิพาทในชั้นศาลซึ่งเป็นข้อดีของระบบการคุ้มครองสัญญาที่ไม่เป็นธรรมที่สามารถแก้ปัญหาได้ที่ต้นเหตุมากขึ้นโดยไม่ต้องนำคดีไปสู่ศาล

5.6 ออกกฎหมายให้ผู้ประกอบธุรกิจการเกษตรที่เข้าทำเกษตรพันธสัญญารับผิดชอบจ่ายเงินประกันสังคมเข้าสู่กองทุนประกันสังคมให้กับเกษตรกรที่เป็นคู่สัญญา

เนื่องจากระบบเกษตรพันธสัญญา ผู้ประกอบธุรกิจทางการเกษตรได้มีการใช้แรงงานเกษตรกรในการผลิตสินค้าเกษตร ซึ่งหากเป็นลูกจ้างนายจ้างจะต้องจ่ายเงินสมทบเข้ากองทุนประกันสังคมให้กับลูกจ้างร่วมกับลูกจ้างเพื่อให้ลูกจ้างมีสิทธิในการเข้าถึงระบบประกันสุขภาพของประกันสังคม ดังนั้น โดยลักษณะของเกษตรพันธสัญญามีลักษณะเช่นเดียวกัน ดังนั้น เพื่อความเป็นธรรมและเป็นการคุ้มครองเกษตรกรควรออกกฎหมายให้ผู้ประกอบธุรกิจการเกษตรออกเงินเพื่อสมทบเข้ากองทุนประกันสังคมและให้เกษตรกรออกเงินสมทบด้วยคนละครึ่งเพื่อให้เกษตรกรมีสิทธิในประกันสังคม แต่อาจไม่เป็นบทบาทบังคับเกษตรกร หากเกษตรกรไม่ประสงค์จะเป็นผู้ประกันตนในกองทุนประกันสังคมก็ไม่จำเป็นต้องจ่ายเงินสมทบทั้งผู้ประกอบธุรกิจการเกษตรและเกษตรกร

5.7 แก้ไขพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ.2540 ให้สามารถบังคับใช้กับสัญญาที่ไม่เป็นธรรมทุกประเภท

หากพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ.2540 ไม่ถูกจำกัดการบังคับใช้ไว้เฉพาะกรณีสัญญา 8 ประเภทที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติ พ.ศ.2540 แต่ขยายไปทุกสัญญาโดยมุ่งเน้นถึงกระบวนการและเนื้อหาในการทำสัญญาว่ามีความเป็นธรรมมากน้อยเพียงใด จะทำให้การทำเกษตรพันธสัญญาที่คู่สัญญามีความไม่เท่าเทียมกันมากได้รับการคุ้มครองกว้างขึ้นและจะทำให้ผู้ประกอบการที่ซื้อสินค้าจากเกษตรกรต้องระมัดระวังในการทำสัญญาที่เอาเปรียบเกษตรกรมากขึ้นและให้มีบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎหมายนี้ด้วย หากแต่เป็นกระบวนการตรวจสอบโดยศาลเป็นหลัก ดังนั้น เพื่อให้การคุ้มครองมีมากขึ้นจึงควรมีการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายให้คุ้มครองคู่สัญญาเบื้องต้นได้ตั้งแต่ในขั้นการทำสัญญา

5.8 จัดทำร่างพระราชบัญญัติเกษตรพันธสัญญา ให้ออกมาเป็นรูปธรรมในประเทศไทย

สมควรทำการศึกษาคู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT ซึ่งมีประเทศสมาชิก รวม 63 ประเทศ และแนวทางดังกล่าวได้รับการยอมรับจาก FAO หรือ องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติด้วย มาเป็นแนวทางในการร่างพระราชบัญญัติเกษตรพันธสัญญา ให้ออกมาเป็นรูปธรรมถูกต้องตามหลักสากล เพื่อลดปัญหาความไม่เท่าเทียมหรือการเอารัดเอาเปรียบของผู้ประกอบการต่อเกษตรกรได้

5.9 ผลักดันให้จัดทำคู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT ระดับอาเซียน

สมควรให้มีการผลักดันให้จัดทำคู่มือทางกฎหมายในการทำเกษตรพันธสัญญา UNIDROIT ในระดับอาเซียน โดยใช้ชื่อว่า Legal Guide on Contract farming for ASEAN เพื่อเป็นมาตรฐานเดียวกันในกลุ่มอาเซียนที่ได้เข้ามาร่วมกัน การเป็นตลาดและฐานการผลิตเดียวกัน การเป็นภูมิภาคที่มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เท่าเทียมกัน และการเป็นภูมิภาคที่มีการบูรณาการเข้ากับเศรษฐกิจโลก

บรรณานุกรม

- เข็มชัย ชูติวงศ์ และบวรศักดิ์ อุวรรณโณ. คำอธิบายกฎหมายว่าด้วยนิติกรรมสัญญา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ฝ่ายตำราคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
- จริญ ภักดีธนากุล. “สรุปสาระสำคัญของพระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ.2540.” เอกสารเพื่อนำเสนอคณะกรรมการวิชาการศาลอุทธรณ์ตรวจพิจารณาเพื่อใช้ในการประชุมผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์, 2541.
- _____. “พระราชบัญญัติว่าด้วยข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม พ.ศ.2540.” **ตุลพาท 45** (มกราคม 2541): 6.
- ฉันทนา เจริญศักดิ์. **สัญญาที่เป็นธรรมในระบบเกษตรพันธสัญญา**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2551.
- จิตติ ดิงศภัทิย์. **คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 2 มาตรา 354-452**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.
- จิตติ เศรษฐบุตร. **หลักกฎหมายแพ่งลักษณะนิติกรรมและหนี้**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เอราวัณการพิมพ์, 2522.
- จำปี โสเถติพันธุ์. **หลักกฎหมายนิติกรรมสัญญา**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2538.
- ไชยยศ เหมะรัชตะ. **กฎหมายว่าด้วยนิติกรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- สุพจน์ เด่นดวง. “การศึกษาสภาพการทำงานเกษตรอุตสาหกรรมของแรงงานนอกระบบกับปัญหาสุขภาพ: เกษตรรายย่อย เกษตรพันธสัญญาและแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตร.” **คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหิดล**, 2550.
- ดาราพร ธีระวัฒน์. **กฎหมายสัญญา: สถานะใหม่ของสัญญาปัจจุบันและปัญหาข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538.
- บุศรา ลีมนิรันดร์กุล และคณะ. **เกษตรพันธสัญญากับโอกาสการพัฒนาเกษตรรายย่อย**. รายงานการประชุมวิชาการ ปี 2549 ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร. เชียงใหม่: คณะเกษตร, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2549.
- พอพันธ์ คิตจิตต์. “แนวความคิดและผลกระทบเกี่ยวกับข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม.” **นิตยสารกระทรวงยุติธรรม, ตุลพาท 40** (พฤศจิกายน-ธันวาคม 2536): 6.

- รักษ์ศักดิ์ โชติชัยสถิต. “ประกันสังคมภาคประชาชน ก้าวผ่านประชาสงเคราะห์ ก้ามข้ามประชานิยม ก้าวสู่สังคมสวัสดิการใหม่.” **วารสารประกันสังคม 17** (เมษายน 2554): 4.
- ลาวัญญ์ ถนัดศิลปกุล. “ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับการเปิดเสรีการลงทุนของประเทศไทย.” **วารสารกฎหมายสู่ไทยธรรมาราช** (มิถุนายน 2552): 2.
- สรวิศ ลิ้มปริงซี่. “สัมผัสดังต่างประเทศ ข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม” **นิตยสารกระทรวงยุติธรรม ดุลพาท 55** (มกราคม-เมษายน 2551): 1.
- _____. “สัมผัสดังต่างประเทศ ข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม” **นิตยสารกระทรวงยุติธรรม ดุลพาท 55** (กันยายน – ธันวาคม 2551): 3.
- สิทธิชัย พัฒนสุวรรณ และคณะ. **การศึกษาการพัฒนาเกษตรอุตสาหกรรมของแรงงานนอกระบบ กับปัญหาสุขภาพ : เกษตรกรรายย่อย เกษตรพันธะสัญญา และแรงงานเกษตร รับจ้างในภาคการเกษตร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ, 2549.
- สุเมธ ปานจำลอง, **สัญญาที่ไม่เป็นธรรมและสวัสดิการที่ไม่เคยได้รับจากรัฐและนายทุน** [Online]. Available URL: http://www.sathai.org/autopagev4/show_page.php?topic_id=367&auto_id=24&TopicPk=, 2555 (February, 13).
- เสนีย์ ปราโมช. **ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรมและหนี้ เล่มที่ 3**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แสงสุทธิการพิมพ์, 2522.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. **การลงทุน Contract Farming (CF) หรือการผลิตสินค้าเกษตรแบบ มีสัญญาที่เห็นผลเป็น รูปธรรม** [Online]. Available URL: <http://www.oae.go.th>, 2558 (มีนาคม, 10).
- ศักดิ์ สมองชาติ. **คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรมสัญญา**, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ปพิธการพิมพ์, 2522.
- อักขราทร จุฬารัตน์. **คำอธิบายวิชากฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เฟสท์การพิมพ์, 2520.
- Baumann, P. **Equity and efficiency in contract farming schemes: The experience of agricultural tree crops** [Online]. Available URL: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/2730.pdf>, 2000 (April, 14).

Carlos Arthur B. da Silva. **The Growing Role of Contract Farming in Agri-food systems Development: Drivers, Theory and Practice** [Online]. Available URL:<http://www.fao.org/sustainable-food-value-chains/library/details/en/c/266526/>, 2008 (May, 24).